

Sanayi Toplularında Sağlıkın Toplumsal Bir Kurum Olarak Ortaya Çıkışı*

The Emergence of Health as a Social Institution in Industrial Societies

Sercan Dereliⁱ, Serap Şahinoğluⁱⁱ

ⁱArş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-4083-8559>

ⁱⁱProf. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-4462-2402>

ÖZ

Toplum, toplumsal yapı ve kurumlardan oluşan bir bütündür. Toplumsal yapı, insanlar arasındaki düzenli ilişkileri ifade ederken toplumsal kurumlar bir toplumun gözettiği ihtiyaç ve hedeflerin yerine getirilmesinde görev alan toplumsal ilişkilerdir. Toplumlar aile, din, ekonomi, siyaset ve eğitim olmak üzere beş evrensel kurum yer almıştır. Toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümler, her bir toplum aşamasında bu kurumların yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Öte yandan ilgili dönüşümler yeni kurumların ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Bu yeni kurumlardan biri olan sağlık, her ne kadar tüm toplum aşamalarında kendine yer edinmiş bir alan olsa da teknolojik gelişmelerin tetiklediği Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan sanayi toplumlarında kurumsallaşarak toplumsal bir kurum olma özelliği kazanmıştır. Kurumsallaşma, sağlık hizmetinin toplumsal bir ihtiyaç olarak belirmesi ve sistemli bir şekilde üretilmesi anlamını taşımaktadır. Sağlık alanının kurumsallaşması sürecinde Rönesans düşüncesi, teknolojik gelişmeler, sosyal politika anlayışının doğuşu ve piyasalaşma olgusu etkili olmuştur. Bu çalışmada, sanayi toplumlarında sağlık; toplumsal bir kurum olma özelliğini nasıl kazandığı ve işlevlerinde ne türden dönüşümler yaşandığı geniş bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kurumu, Tıp, Sanayi Devrimi, Sanayi Toplumu

ABSTRACT

Society is a whole consisting of social structure and institutions. While social structure refers to the regular relations between people, social institutions are social relations that take part in the fulfillment of the needs and goals pursued by a society. There are five universal institutions in societies: family, religion, economy, politics and education. Transformations in the social structure have led to the restructuring of these institutions at each stage of society. On the other hand, related transformations paved the way for the emergence of new institutions. Health, although it is an area that has taken its place in all social stages, which is one of these new institutions, has gained the feature of being a social institution by being institutionalized in the industrial societies that emerged after the Industrial Revolution triggered by technological developments. Institutionalization means the emergence of health care as a social need and its systematic production. Renaissance thought, technological developments, the emergence of social policy understanding and the phenomenon of marketization have been influential in the institutionalization of the health field. In this study, health in industrial societies; how it gained the feature of being a social institution and what kind of transformations in its functions were tried to be discussed from a broad perspective.

Keywords: Health Institution, Medicine, Industrial Revolution, Industrial Society

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(1):28-39

DOI: 10.31020/mutfd.1187253

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi - Received: 11 Ekim 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 19 Aralık 2022

İletişim - Correspondence Author: Sercan Dereli <sercan.dereli@hbv.edu.tr>

Giriş

İnsanlık, ilk insan topluluklarından başlayarak günümüz sanayi toplumlarına kadar uzanan süreçte son derece büyük dönüşümler geçirmiştir. Günümüze kadar insanlığın farklı aşamalarında neredeyse evrensel kabul edilen ve istisnasız her bir toplumda kendine yer edinmiş olan aile, ekonomi, din, siyaset ve eğitim gibi temel kurumsal yapılanmalar oluşmuştur. Bu beş temel kurum, içinde bulunulan toplum aşamasının yapısal özellikleri temelinde işlevlerini yerine getirmiştir. Üretim bilgisinin artması ve genel anlamıyla teknolojik gelişmenin etkisiyle yeniden yapılanan kurumlar, içinde buldukları toplum aşamasının ekonomik ve toplumsal koşullarına uygun olarak yeni işlevler kazanmış ve kurumsal yapılarını yeniden inşa etmişlerdir.

Sanayi Devrimi, insanlık tarihi boyunca gözlemlenen en çarpıcı toplumsal dönüşümlerden birini tetiklemiş ve sanayi toplumlarını ortaya çıkarmıştır. Sanayi toplumlarında beş temel toplumsal kurum özelinde çok ciddi dönüşümler yaşanmış ve ilgili kurumlar kapitalizm odaklı bir uyum sürecine girmiştir. Öte yandan, sanayileşme süreci ve liberalizmin etkisiyle toplumsal yapıda yeni kurumların da ortaya çıktığı tartışılmaya başlanmıştır.

Sanayi Devrimi ve bunun bilimle olan birlikteliği sonucunda hız kazanan ve bu çalışmanın odağında olan “kurumsal yapılanma” sağlıklıdır.¹ Sağlık alanının kurumsallaşma sürecine girmesinde temel etken konumunda teknolojik gelişmeler yer almaktadır. Teknolojik gelişmeyi mümkün kılan ise Rönesans hareketidir ve bu nedenle Rönesans, kurumsallaşma sürecinde rol oynayan bir diğer önemli etkeni oluşturmaktadır. Kapitalist sanayi toplumlarında ortaya çıkan refah devleti anlayışı ve sağlığın piyasalaşması süreci de kurumsallaşma süreci üzerinde etkili olmuştur. Sağlığın kurumsal bir yapı kazanması; öncelikle tıbbi teknolojilerdeki gelişmeler, sağlık ve hastalık konularındaki araştırmalara bağlı olarak artan bilgi birikimi, özgürlük ve demokrasi akımlarının etkisiyle devletin sağlık hizmeti üretiminden sorumlu hale gelmesi gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle toplum, toplumsal yapı ve toplumsal kurumlara kavramsal boyutları ile değinilecek olup sonraki başlıklarda sanayileşme sürecinin temel toplumsal kurumlarda neden olduğu dönüşümlere yer verilecektir. Bu bağlamda aile, ekonomi, din, siyaset ve eğitim kurumlarında meydana gelen dönüşümlere sağlık kurumu ile olan ilişkiler ağının çözümlenmesi amacıyla yer verilecek olup çalışmanın ikinci kısmında sağlık alanı özelinde kurumsallaşma sürecinden bahsedilecektir.

Toplum, Toplumsal Yapı ve Toplumsal Kurum Kavramları

Toplum kavramı; toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacı güden, birbiriyle etkileşim içerisinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan insanların birlikteliği şeklinde tanımlanmaktadır.² Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşanılması, ortak bir kültürün paylaşılması, ortak bir otorite sistemine bağlı olunması ve diğer gruplardan bazı temel kimlik özellikleri bağlamında ayrışması toplum kavramının temel özellikleri arasında sayılmaktadır.^{3,4}

Günümüzde toplum kavramı, belli bir bölgede yaşayan insanların birlikteliğini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak kavrama sosyolojik açıdan daha geniş bir perspektiften yaklaşıldığında, kavramın insanlığın yaşamış olduğu gelişim süreçlerini belirtmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, toplum kavramı, insanlığın tecrübe etmiş olduğu evrensel ve ortak birer kategori olan “toplum aşamaları” bağlamında da kullanılmaktadır. İnsanlığın toplumsal ve ekonomik gelişim süreçleri, toplum aşamaları olarak dönemlere ayrılmakta ve her bir toplum aşaması kendi içerisinde değerlendirilmektedir. İnsanlık genel itibarıyla benzer toplumsal değişim süreçlerini yaşamış ve “sanayi toplumu” aşamasına ulaşana dek yine benzer toplum aşamalarını tecrübe ederek günümüze ulaşmıştır.

İnsanlığın gelişimi, aynı zamanda toplumların gelişimini ifade etmektedir. İnsanlığın gelişim süreçlerinde; avcı-toplayıcı, köleci, feodal toplum ve nihayetinde sanayi toplumu aşamaları yer almaktadır. İlgili aşamalar, tarihsel materyalizm adı verilen anlayış temel alınarak kavramsallaştırılmaktadır.⁵

Tarihsel materyalizmde, üretim biçimi ve üretim araçları toplumsal yapı ve kurumların temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedir.⁵ Anlayışa göre toplumsal değişimlerde ve toplum aşamalarının farklılaşmasında üretimin nasıl gerçekleştirildiği belirleyici olmaktadır.⁶ Toplum aşamaları bütüncül bir şekilde analiz edildiğinde, her bir toplum aşamasında üretim sürecinde oluşan ilişkilerin, üretim araçlarının ve genel itibarıyla üretim biçiminin toplumsal yapıyı doğrudan etkilediği görülmektedir. Örneğin, Sanayi Devrimi ile sağlanan teknolojik gelişmelerin tetiklediği bir dizi gelişme; üretim ilişkilerinin, üretim araçlarının ve üretim yapılanmasının bir bütün olarak değişimi sonucunda fabrika üretiminin yapılmasına; yeni kurulan fabrika düzeni ise toplumsal yapıda emek/proletarya ve sermaye/burjuva olarak adlandırılan iki farklı sınıfın ortaya çıkmasına ve nihayetinde feodal toplumların yerini sanayi toplumlarının almasına neden olmuştur.⁷⁻⁹ Sonuç itibarıyla üretim araçlarına bağlı olarak yapılan üretim süreci, toplumsal ilişkilerin inşasına doğrudan etki etmektedir. Bir arada bulunan insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretimde bulunması, toplumsal bir ilişkinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda toplum, hayatın devamlılığı için birlikte çalışan ve birbiriyle ilişkili parçalardan oluşan bir bütün olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Toplum, toplumsal yapı ve toplumsal kurumlardan oluşan bir bütünü ifade etmektedir. Toplumsal yapı; bir toplumun unsurları arasındaki kalıcı, düzenli ve kalıplı ilişkilere atıfta bulunan bir kavramdır ve toplumsal değişim süreçleri ile sürekli olarak yeniden yapılanmaktadır.¹¹ İnsanlar arasındaki davranış biçimlerinin sistematik ilişkisi, toplumsal yapıyı belirlemektedir.¹² İnsan faaliyetleri, düzenlidir ve yinelenen bir biçimde örgütlenerek toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Bu nedenle de toplumlar açısından yapılanma süreci süreklilik taşımaktadır.³ Toplumsal yapıyı oluşturan düzenli ve sistematik faaliyet ve ilişkiler, toplumsal kurumlar aracılığıyla işlevsellik kazanarak gerçekleşmektedir.

Toplumun temel birer unsuru olan kurumlar, insani ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşturulmuş yapılardır.¹³ Bu haliyle toplumsal kurumlar, insanlar arasındaki ilişkiler sistemini ifade eden bir diğer kavramdır.¹⁴ İnsanların yaşam tarzlarının örüntü halini almış parçaları ile bu parçalardan doğan ilişkiler bütününden oluşan toplumsal kurumlar, toplumsal yapıda yerleşik bir hal alarak merkezi çıkar ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla düzenlenen faaliyetler aracılığıyla yapılanmaktadır.^{2,4,15} Toplumsal kurumlarda, toplumsal hedef ve ihtiyaçların karşılanmasına hizmet edecek işlev ve faaliyetlerin varlığı söz konusudur.

“Bir toplumun bir takım önemli hedeflere nasıl ulaşılacağına dair bir fikir dizisi” olarak da tanımlanan toplumsal kurumlar, farklı toplumsal hedeflere odaklanarak işlevsellik kazanmaktadır.¹⁶ Aile, eğitim, din, ekonomi ve siyaset temel toplumsal kurumlar olarak kabul edilmektedir. Bu kurumlar, her bir toplumda var olması nedeniyle evrensellik göstermektedir. Evrensellik, ilgili kurumlar olmaksızın toplumsal bir yaşamın mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır.²

Toplumların, genel itibarıyla, topluma yeni üyeler kazandırılması, bu üyelerin toplumsallaştırılması, onlara birer amaç kazandırılması, düzenin sürdürülmesi ve mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının sağlanması gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu temel işlevlerin her biri farklı toplumsal kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Her bir toplumsal kurum temel bir ihtiyaç özelinde merkezileşmektedir.¹⁷ Örneğin topluma yeni üyeler kazandırılmasında aile; mal ve hizmet üretimi ve dağıtımında ekonomi; kamu düzeninin ve yönetiminin sağlanmasında siyaset; toplum üyelerinin örgün eğitimi ve toplumsallaşmasında eğitim ve kişinin dini inançlarını ifade etmesi ile ibadetini yerine getirmesinde din kurumu işlev görmektedir.^{2,15-17}

Toplumsal kurumların birbirinden farklı işlevleri söz konusu olsa da toplumu oluşturan bu kurumlar arasında süreklilik taşıyan bir etkileşim söz konusudur. Her bir kurum farklı şekillerde faaliyet göstermekle birlikte

birbirini tamamlayarak işlemekte, böylelikle birbirinden etkilenmekte ve karşılıklı ilişki içerisinde birbirlerine bağlı olarak değişim göstermektedir.¹³ Bu nedenle, toplumsal kurumlar arasında eşgüdümden söz edilebilir.²

İnsanlık tarihi boyunca her bir toplum, kendi dönem koşullarına özgü bilgi birikimini sağlamış ve bu bilgileri hangi amaçlarla kullanacaklarını ve geliştireceklerini belirleyerek aşama aşama değişimlere konu olmuştur.¹⁸ Bu bağlamda, durağan bir yapıda olmayan toplumsal kurumlar da zaman içerisinde yeniden kurumsallaşma süreçlerine girmiş ve değişime uğramıştır. Bir kurumda meydana gelen değişimler çağdaşlarını da etkileyerek öteki kurumlarda da yeni bir takım değişimler yaşanmıştır.^{17,19} İnsanlık tarihinin son derece kısıtlı ve küçük bir zaman dilimini oluşturan son üç yüzyıllık döneminde ise toplumsal kurumların yapısında bütünsel olarak öncekilerden çok daha köklü değişimler yaşadığı söylenebilir.³

Sanayi toplumlarının toplumsal yapısında meydana gelen bu köklü değişimler; sanayi toplumlarının temel özelliklerini incelemeye, bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerin toplumsal etkilerini araştırmaya ve bu gelişmelerin toplumsal kurumlar üzerindeki sonuçlarını analiz etmeye neden olmuştur.¹²

Sanayi Toplumu ve Toplumsal Kurumlar

Sanayi toplumlarını doğuran Sanayi Devrimi, bilim ve teknolojinin birlikteliği anlamını taşımaktadır.²⁰ Ekonomik ve toplumsal hayat, bu birlikteliğin bir çıktısı olan makineler ekseninde yeniden şekillenmiştir.²¹ Ekonomi, tarıma dayalı üretimden uzaklaşarak üretimin fabrikalarda yapıldığı sanayi merkezli hale gelirken toplumsal sınıf ve kurumlar bağlamında dönüşümler yaşanmıştır.²² Tarihsel materyalizmin üretim sürecinin örgütleniş biçimine atfetmiş olduğu önem sanayi toplumlarında da etkisini göstermiş ve insanlık, üretim biçiminin değişmesi sonrasında toplumsal yapıdaki dönüşüme şahitlik etmiştir.

Kapitalist sanayi toplumlarında emek ve sermaye sınıfı ortaya çıkmış ve emek sermaye birikimi sağlanması amacıyla sermayenin talimatları doğrultusunda istihdam edilmeye başlanmıştır.²³ Sanayileşme süreci ve fabrika düzeni merkezinde şekillenen sanayi toplumlarında tarıma dayalı feodal toplum aşamasından miras alınan aile, ekonomi, siyaset, din ve eğitim olmak üzere beş temel toplumsal kurumda ciddi değişimler yaşanmıştır.²⁴ Öncelikle ekonomik bir üretim birimi olan ve toplumsal koşulların bir ürünü olarak kabul edilen aile kurumu, üretimin aile içi üretimden fabrikaya kaymasıyla işlev kayıpları yaşamış ve izleyen dönemlerde çekirdek aile yapısına dönüşmüştür.^{25,26}

Diğer toplumsal kurumlarda ise genel hatlarıyla aşağıdaki değişimler yaşanmıştır. Eğitim kurumu, emeğin sanayi toplumunda ortaya çıkan fabrika düzenine uyumlaştırılması amacıyla yeniden yapılandırılarak kitlesel bir boyut kazanmıştır.^{26,27} Ekonomide, liberalizm öğretisinin etkisini artırmasıyla girişim özgürlüğüne, özel mülkiyete ve serbest piyasaya dayalı kapitalizm temelli bir yapılanmaya gidilmiştir.²⁰ Fabrika düzeni kitlesel bir üretim için yoğun emek istihdamını gerektirmiştir. Emeğin fabrika düzeninin ihtiyaç duyduğu düzeyde uzun saatler çalışabilmesi ve kapitalist gelişmenin sağlanabilmesi için çalışma etiğinde dönüşümler yaşanmış; çalışma etiğinin yaşadığı dönüşümde Protestan ya da Püriten çalışma etiği etkili olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde çalışma faaliyeti ahlaki bir görev olarak kabul edilmiş ve çalışma faaliyeti bir bakıma kutsanmıştır. İlgili gelişmeler sonrasında toplumsal bir kurum olan dinde değişimler yaşanmıştır.²⁸⁻³⁰ Toplumun kamu düzeni ve yönetimi ile ilgili olan siyaset kurumunda ise liberal kapitalizmin ideolojik ve politik liberalizm ile birleşmesi sonucunda yapısal dönüşümler kendini göstermiş ve özgürlükçü akımlar ortaya çıkmıştır.^{14,20,31,32}

Toplumlara şekil veren beş toplumsal kurumdan söz edilse de sanayi toplumu aşamasında ilgili kurumlara yenilerinin eklendiğine dair görüşlerin alanyazında ileri sürüldüğü görülmektedir. Bunlardan ilki, günümüz dünyasının karakteristik özelliklerinden birini oluşturan boş zamandır.¹⁴ Sanayi toplumuna has üretim biçimi, fabrikada çalışan büyük kitlelerin varlığı nedeniyle çalışma ve boş zaman arasındaki sınırları keskin bir şekilde çizmiştir. Sınırları belli olan boş zamanın, kişinin fiziki ve zihni gereksinimlerini karşılamak üzere çalışma dışı

zamanını değerlendirdiği bir kurum olma özelliği taşıdığı kabul edilmektedir.² Kitlesele üretim kitlesele bir tüketim ile dengelenmesi için boş zamanın giderek metalaşması ve tüketim aracılığıyla üretimin desteklenmesi şeklindeki gelişmeler, boş zamanın toplumsal yapıda bir kurum olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur.^{33,34}

Sanayi toplumlarında kurumsallaşma süreci yaşayan bir diğer kurumsal yapı sağlıktır. Sağlık, her ne kadar insanlık tarihinin başlangıcından bu yana kendine yer edinmiş olsa da kurumsallaşması sanayileşme süreci ile başlamıştır. Bu sürecin ortaya çıkmasında birçok etken arasında en önemlisinin Sanayi Devrimi olduğunu söyleyebiliriz. Teknolojideki devrim, sağlık alanının kurumsallaşmasında etkili olmuştur.

Sanayi Toplumlarında Toplumsal Bir Kurum Olarak Sağlık

Sanayi toplumlarında sürekli olarak yapısal değişiklikler meydana gelmektedir.³⁵ Fiziki ve toplumsal koşulların, bilgi düzeyinin, ihtiyaç ve beklentilerin değişime uğramasıyla toplumlarda yeni gereksinimler belirebilmekte ve kurumsal değişimler yaşanabilmektedir.¹³ Mevcut kurumlarda değişimler yaşanabildiği gibi ihtiyaç dahilinde yeni kurumlar da ortaya çıkabilmektedir. Çalışma koşulları farklı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olurken yeni sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç, bilimsel bilgi birikimi ile yeni bir boyut kazanmış ve sağlıkta kurumsallaşma süreci hız kazanmıştır.

Sağlıklı olmanın insanın var oluşunun ve yaşamını sürdürmesinin temel belirleyeni olması nedeniyle sağlığın korunmasında ve düzeltilmesinde sağlık kurumlarının oldukça etkili bir role sahip olduğu kabul edilmektedir.³⁶ Bir kurum olarak sağlık, doğrudan doğruya insana yönelik faaliyetleri içermektedir.³⁷ Türün devamı ve toplumsal düzenin sağlanması ile üretim ve paylaşım süreçlerinin gerçekleşmesi işlevlerini üstlenen diğer toplumsal kurumlarda olduğu gibi sağlığın da bireyin fiziksel, zihinsel ve toplumsal açıdan iyilik halini sağlama türünden kurumsal işlevleri bulunmaktadır.³⁸

Sağlık, toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlardan biridir.³⁶ Onun toplumsal bir kurum olarak kabulü, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ile temellendirilmektedir. Aile, eğitim ve ekonomi kurumlarında olduğu gibi sağlığın da toplumsal bir yapısı olduğu, toplumun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırıldığı ve bu nedenle toplumsal bir kurum olduğu kabul görmektedir.³⁹ Sağlığın bir kurum olması, toplumsal yapı ile ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Genellikle biyolojik süreçler temelinde ele alınan sağlık ve hastalık kavramları, aynı zamanda toplumsal ve çevresel etkilerin bir ürünü olarak değerlendirilmekte ve toplumsal yapıdan ayrı olarak ele alınamamaktadır. Sağlık ve hastalık hali, toplumsal ve kültürel nitelikler taşımaktadır.^{40,41}

Toplum bir sistem olarak ele alındığında, toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar bütünü birer parçası konumundadırlar ve parçalar arasında işlevsel bağlılıklar bulunmaktadır. Toplumsal bir kurum olarak sağlık da içinde bulunduğu toplumsal yapıya işlevsellik ile bağlıdır ve diğer kurumlarla uyum içerisinde ve onlarla karşılıklı bir etkileşim içinde bulunmaktadır.³⁶⁻⁴² Kuşkusuz tüm toplumsal kurumların yaşadığı değişimler sağlık kurumuna da etki etmektedir.³⁸ Çevresel ve kültürel bağlam değiştikçe sağlık da kendisini sürekli olarak yeni koşullara uyarlayarak değişime uğramaktadır.⁴³ Böylelikle kurumlar arasında bir eşgüdüm sağlanabilmektedir.

Belli bir tarihselliğin ürünü olan toplumsal kurumlar, sahip oldukları geçmişin bir ürünü olarak aniden değil, belli bir kurumsallaşma sürecinin sonucunda oluşmaya başlamıştır. Kuşkusuz yeni bir kurumun doğuşunu, içine doğduğu tarihsel süreci kavramadan anlayabilmek mümkün olmamaktadır.¹⁹ Bu nedenle sağlığın toplumsal bir kurum olarak ortaya çıkışında etkili olan faktörlere değinmek son derece önemlidir.

Sağlığın Kurumsallaşma Süreci

İnsanlık tarihi boyunca sağlık hizmeti, temel ihtiyaçlar arasında yer almıştır. Yoğunluğu ve gelişmişlik düzeyi farklılık göstermekle birlikte her bir toplum aşamasında sağlık hizmeti üretimi yerine getirilmiştir.⁴² Üretimden

farklı toplum aşamalarında şamanlardan, şifacılaran hekimlere kadar farklı kişiler sorumlu olmuştur. Ancak sanayi toplumu aşamasına gelindiğinde tıbbi bilgi ve teknolojiadaki gelişmeler sonucunda sağlık, bir uzmanlığa dönüşmeye başlarken karmaşık bir yapılanma içerisinde kurumsallaşmış, toplumda emek gücünü oluşturan insanların sağlığının korunması amacıyla işlevsellik kazanmış ve hekimlik profesyonel bir mesleğe dönüşmüştür.^{37,44,45} Kurumsallaşma, diğer toplum aşamalarından farklı bir sağlık hizmeti üretimini ortaya çıkarmıştır. Sağlık hizmeti üretimi, pek çok hekimin istihdam edildiği hastanelerde yapılmaya başlanmıştır.⁴⁶

Sağlığın toplumsal bir kurum olarak ortaya çıkışında düşünce akımlarından teknolojik gelişmelere ve sosyal devlet anlayışından piyasalaşma olgusuna kadar pek çok etken rol oynamıştır. Tek bir etkenden bahsetmek mümkün olmadığı gibi kurumsallaşma sürecinde rol oynayan etkenleri tek tek sınıflandırmak da son derece güçtür. Ancak yine de sağlığın kurumsal inşasında etkili olan gelişmeler şöyle sıralanabilir: Rönesans dönemi, Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmeler, sosyal politika, sosyal devlet anlayışı ve sağlığın piyasalaşması.

Rönesans Dönemi

Rönesans, bilim insanların insan bedenine dokunmanın doğru bir davranış olmadığı yönündeki dini dogmalardan kurtulup ölümler üzerinde otopsi çalışmaları yapmalarına, hastalık ve ölüm sebeplerini anlamalarına olanak tanımış ve böylelikle tıp alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan çalışmalardan elde edilen veriler ile bilgi birikimi artmış ve yeni kurulan üniversitelerde tıp eğitimi ağırlık kazanmıştır.⁴⁷

Rönesans, sanayi toplumlarını ortaya çıkaran Sanayi Devrimi'nin düşünsel hazırlık sürecini oluşturmaktadır ve sağlık gibi din kurumu üzerinde de etkili olmuştur. Kilise baskısının azalması anlamını da taşıyan Rönesans, bilimin gelişiminin önündeki dini engellerin ve skolastik düşüncenin ortadan kaldırılmasında etkili olmuştur.^{48,49} Bu bağlamda Rönesans bir yandan din kurumuna etki ederek kurumu yeniden şekillendirmiş öte yandan pozitif bilimin önünü açarak sağlığın kurumsallaşması sürecine katkı sağlamıştır. Bu etkileşim, daha önceden değinilen kurumlar arasındaki işlevsellik bağına bir örnek teşkil etmesi açısından son derece önemlidir.

Rönesans düşüncesi ile bilimin önündeki engeller azalırken özellikle tıp alanında yapılan ampirik çalışmalar ve sonrasında deneysel çalışmalarla bilimsel bilgi önem kazanmış; artan bilgi birikimi, sağlık hizmetlerinin gelişimini beraberinde getirmiş ve sağlığın kurumsallaşma sürecinin tohumları atılmıştır.⁵⁰ Sağlık alanında sağlanan ilerlemeler ve toplumun sağlık hizmeti ihtiyacının karşılanması ile kurumsallaşma işlevsellik kazanmaya başlamıştır.

Rönesans sağlık ve hastalığa ilişkin kavram ve yaklaşımları da etkilemiştir. Deney ve gözlem önem kazanmış ve tıp alanında 'biyomedikal' yaklaşım benimsenmiştir.⁵¹ Biyomedikal yaklaşımda hastalık hali, bir makine olarak kavramsallaştırılan insan bedenindeki aksaklıklar olarak ele alınmış ve hastalığın nedeni insan bedeni içerisinde aranmıştır.⁵²⁻⁵³ Hastalıkların toplumsal, psikolojik ve çevresel etkenlerden bağımsız olarak ele alınması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur.⁴⁰

Ancak Fransız Devrimi gibi toplumu ilgilendiren politik ve ekonomik olaylar, sağlık ve hastalık haliyle toplumsal çevre arasındaki etkileşimin gündem bulmasında etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle, biyolojik nedenlere indirgenen hastalık halinin toplumsal ve ekonomik yapılardan da kaynaklanabileceğine işaret edilmiş ve böylelikle toplum ile sağlık ilişkisi önem kazanmıştır.³⁹ Toplumların gelişmesinde hastalık hali toplumsal bir konu haline gelerek sadece hasta kişilerin muhatabı olduğu bir sorun olmaktan çıkmıştır.⁵⁴ Biyo-psiko-sosyal adı verilen bu yeni yaklaşımda, hastalıklarda biyolojik etkenlerin yanı sıra psikolojik ve toplumsal etkenlere de odaklanılmaya başlanmıştır.⁵⁵ Tıbbi yaklaşımda sağlığın toplumsal yapı ve ilişkiler ile bağlantılı bir şekilde ele alınmaya başlanmasıyla yaşanan dönüşüm, sağlığın toplumsal bir kurum olduğu gerçeğini kanıtlar niteliktedir.

Sanayi Devrimi ve Teknolojik Gelişmeler

Sağlığın kurumsallaşma sürecinde teknolojik gelişmeler rol oynamıştır. Genellikle başka bilim dallarında yaşanan gelişmeler sağlık alanına uyarlanmış ve teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlarla deneysel araştırmalar hız kazanarak hastalığa ilişkin bakış açısında değişimler yaşanmıştır.⁵⁶ Tıbbi bilginin giderek artması ve sağlık hizmeti üretiminin sürekli olarak gelişimi, teknolojiyle yakından ilgilidir. Teknoloji, sağlık alanındaki ilerlemeyi beraberinde getirerek bir kurum olarak sağlığa işlevsellik kazandırmıştır.

Sanayileşme sürecinin sağladığı ekonomik imkanlar, tıbbi teknolojilerin gelişimine ve hastalık etiyojisine yönelik araştırmaların hız kazanmasına olanak sağlamıştır.^{57,58} Hastalıklar hakkında çok az şey bilindiği dönemin geride bırakılarak bilimsel tıbbi bilgi birikimindeki artışlar ile sağlık alanı yeniden şekillenmiştir. Artan bilgi birikimi ile hastalıklara daha etkili müdahalelerde bulunabilmenin yolu açılmış ve bu müdahalelerin belli bir sisteme oturtulması kurumsallaşma sürecini beraberinde getirmiştir.⁵⁹ Bir başka ifadeyle sağlığın kurumsallaşması, mevcut tıbbi teknoloji ve bilgiler ile çeşitli hastalıklar arasında ilişki kurulabilmesi anlamını da içinde taşımaktadır.⁶⁰

Sağlığın kurumsallaşma sürecine teknolojinin tıbbi bilginin artmasında oynadığı rol açısından da bakılması gerekmektedir. Teknolojinin gelişimi beraberinde tıbbi bilgi birikiminin artması ve sağlık kurumunun yeni işlevler kazanması sonucunu getirmiştir. Örneğin mikroskobun icadı ya da bakterilerin ya da mikropların varlığının keşfi gibi teknoloji temelli gelişmeler sayesinde mevcut bilgi birikimi artarken ilerlemeler yaşanmaya başlanmıştır.^{52,61} Modern tıpta ve sağlık hizmeti üretiminde teknolojinin yadsınamaz bir rolü bulunmaktadır.⁶² Ancak tıbbi teknolojilerin gelişimi, insan bedeni üzerindeki kontrolü artırırken kuşkusuz bu süreçte etiğe -tıp etiğine- olan gereksinimin ve deneysel çalışmalarda araştırma etiği ve biyoetiğe ilişkin yaklaşımların ortaya çıkması tesadüf olmamıştır.^{63,64} Sonuçta bilimsel ve teknik gelişmeler, sağlık hizmeti üretiminin büyük bir önem kazanmasına ve toplumların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurum olarak sağlığın inşa edilmesine de neden olmuştur.

Sağlık hizmeti üretiminde öne çıkan örgütlenmeler hastanelerdir. Hastanelerdeki sağlık hizmeti üretim sürecinde teknolojik gelişmeler sonucunda artan tıbbi bilgi nedeniyle tıpta uzmanlaşmanın yükselişe geçtiği görülmektedir. Karmaşık hale gelen sağlık hizmeti üretimi sırasında tıpta uzmanlaşma anlayışı ile sağlığın kurumsallaşması arasında ihtiyaçtan kaynaklanan bir ilişki olduğu dikkat çekmektedir.

Teknolojik gelişmeye bağlı olarak sürekli artan tıbbi bilgi, tek bir hekimin her şeyi bilmesini zorlaştırarak tıpta uzmanlaşmayı hızlandırmıştır.⁶⁵ Tıpta uzmanlaşma ise sağlık hizmeti üretimini karışık bir hale getirerek kurumsallaşmayı zorunlu kılmıştır. Uzmanlaşma nedeniyle parçalara ayrılan sağlık hizmeti üretiminde kapitalist sanayi toplumlarının rasyonellik mantığı hakim olmuş ve bu süreçte bürokratikleşme yaşanmıştır.⁶⁶ Bürokratikleşme, sermaye birikiminin sektöre uğramaması ve maliyetlerin kontrol altına alınabilmesi adına yönetsel kademelerin üretim sürecine artan müdahalesi anlamını taşımaktadır. Kapitalizmin genelinde görülen bürokratikleşme eğilimi, kurumsallaşma ile sonuçlanmıştır. Bir başka ifadeyle artan sağlık taleplerine cevap verebilmek amacıyla tıbbin bürokratikleştirilmesi, sağlık alanının kurumsal bir yapıya kavuşmasında etkili olmuştur.⁶⁷

Teknolojik gelişmeler tıbbi bilgi birikimini artırması, sağlık hizmeti üretimini karışık hale getirmesi ve tıpta uzmanlaşmayı ortaya çıkarması nedeniyle sağlığın kurumsal inşası sürecinde rol almıştır. Toplumun sağlık ihtiyacının karşılanması amacıyla hastane çatısı altında sağlık hizmeti üretimine başlanılmış; sağlık, kapitalizmin bürokratikleşme eğilimine konu olmuş ve kurumsallaşma eğilimi hız kazanmıştır.

Sanayileşme Süreci, Toplumsal Sorunlar ve Sosyal Politika

Sanayileşme süreci, sanayi toplumlarında istihdamın tarımdan koparak sanayi sektörüne geçmesini ifade etmektedir. Sanayileşme, makinelerin yani teknolojinin üretim sürecinde kullanılmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu süreç, sağlamış olduğu olanakların yanında, özellikle ilk dönemlerinde, toplumsal sorunların baş göstermesine de sebebiyet vermiştir. Toplum sağlığı ve hastalıklar bu toplumsal sorunlar arasında en önde yer almaktadır.

Hastalık hali önceleri yalnızca biyolojik temelli bir sorun olarak değerlendirilse de sanayileşmenin hayat standartları bağlamında ortaya çıkardığı farklı koşullar, hastalıklar ile toplumsal yapı arasında ilişki kurulmasına neden olmuştur. Sağlığın toplumsal yapının bir parçası olması nedeniyle toplumsal ve psikolojik yönlerinin de olduğu kabulü, sağlığı çok boyutlu bir kavram haline getirmiştir.⁴³

Kişinin sağlığı üzerinde, toplumsal ilişkiler ile kültürün doğrudan etkileri bulunmaktadır.⁶⁸ Hastalık ve dolayısıyla sağlık, güç ilişkilerine bağlıdır. Toplumsal bir kurum olarak sağlığın ekonomik, politik ve ideolojik güç ilişkileri ile incelenmesi gerekmektedir.⁶⁹ Toplumsal ve ekonomik koşulların sağlık ve hastalık konuları üzerinde, özellikle de ölüm oranları üzerinde, doğrudan bir etkisi bulunmaktadır.⁷⁰

Sanayileşmenin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, pek çok sağlık sorununun ve yeni hastalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışanlar açısından sağlık sorunları ve hastalıklar önceki dönemlerde de söz konusu olmakla birlikte sanayileşme süreci ile iş kazaları ve meslek hastalıkları artışa geçmiştir.⁷¹ Tarımsal üretimden koparak fabrikaların uygunsuz ortam ve koşullarında çalışanların ölüm oranlarında ciddi artışlar yaşanmıştır.⁷² Sanayileşme süreci, kaçınılmaz olarak sağlığın kurumsallaşma sürecine girmesinde etkili olmuştur.

Sanayi toplumlarının mevcut koşullarının halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, hastalığın psiko-sosyal yönlerinin varlığının kabulü için zemin hazırlamıştır. Toplumsal koşullardan etkilenmesi ve toplumsal bir sorun olarak kabul edilmesi nedeniyle sağlık, sosyal politika kapsamında ele alınmaya başlanmıştır. Sosyal politika, toplumsal hak ve özgürlüklere dayalı bir kavram olarak sanayi toplumlarında ortaya çıkmıştır. Konumuz açısından ise sosyal politika sağlıkta herkes için asgari bir düzeyin sağlanması anlamını taşımaktadır.⁷³

Hastalık halinin toplumsal bir sorun haline gelmesi ve sosyal politika anlayışının gelişmesiyle devletler - özellikle ulus devletler- vatandaşlarının sağlık durumları ile doğrudan ilgilenmeye ve bu alandaki toplumsal ihtiyaçların karşılanması için düzenlemeler yapmaya başlamış ve sağlık ile hastalık toplumsal bir olgu olarak kabul görmüştür.³⁶ Sanayileşme sürecinin kaynaklık ettiği sağlık sorunlarının çözümü amacıyla sosyal politika kapsamında hükümetler düzeyinde gündemler oluşturulmuştur.⁷⁴ Hastalıkların kontrol altına alınması, kamunun sorumluluğu altına alınmış ve bu amaçla kamu kurum ve kuruluşları hizmet vermeye başlamıştır.⁵⁹

Kamunun sorumluluğundaki sağlık hizmetleri için öncelikli olarak sosyal güvenlik sistemleri inşa edilmiştir. Sosyal güvenlik sistemindeki öncü girişimler Bismark ve Beveridge modeli olarak adlandırılmaktadır. Bismark modelinde işçiler, karşılıklı fayda anlayışı çerçevesinde sosyal güvenlik şemsiyesi altında bir araya getirilmiş ve sağlık hizmetlerinin finansmanı sağlanmıştır.⁷⁵ Beveridge modelinde ise genelde sosyal güvenliğe ve özelde sağlık hizmetlerine ulaşma imkanının tüm halka yayılması ilkesi benimsenmiştir.⁷⁶ Sanayileşme sürecinin ilerlemesiyle hastalık, sakatlık, yaşlılık ve iş kazaları ile meslek hastalıkları gibi sağlığı ilgilendiren düzenlemeler sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmıştır.⁷³ Sağlık hizmetlerinin sosyal güvenlik çatısı altında devlet tarafından sağlanması, sağlığın toplumsal bir kurum olarak inşasında etkili olmuştur.

Kurumsallaşma sürecinde öne çıkan bir diğer gelişme refah devleti anlayışının benimsenmesidir. Refah devleti anlayışı, Fransız Devrimi sonrasında ulus devlet yapılarında demokrasi anlayışının güç kazanması ve Sanayi Devrimi ile ekonomide egemen hale gelen kapitalist üretim biçiminin yapılması olmak üzere iki temel

gelişmeye bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Hayat standartlarındaki eşitsizliğin artması sonucunda ortaya çıkan refah devleti, devletin vatandaşlarına temel bir yaşam kalitesi ve koruma sağlama görevini üstlenmesini ifade etmektedir.⁷⁸

Sağlıklı olma halinin devamı ve hastalıkların önlenmesi ve tedavisi hususlarında devletin sağlık hizmeti sunumunu bir ödev olarak kabul etmesi, tıpkı diğer kurumlarda olduğu gibi sağlığa da toplumsal bir kurum olarak işlevsellik kazandırmıştır. Sosyal güvenlik sistemlerinin inşası ve sosyal politika gereği devlet eliyle hastanelerde sağlık hizmetinin vatandaşlara sunulması, toplumsal ihtiyaçların tatminine yöneliktir. Bu nedendir ki sağlık, toplumsal yapı içerisinde bir kurum olarak yer almakta ve toplumsal ilişkilerden etkilenmektedir.

Sağlığın Piyasalaşması

Sağlık alanının toplumsallaşma ve kurumsallaşma süreçlerinin ardında sağlık sorunlarının çözümünün kamusal bir sorumluluk halini kazanması kadar bu alanının kapitalist mantıkla yeniden yorumlanmasıyla da yakın bir ilişkisi bulunmaktadır.³⁶ Yeniden yapılan yorumun sağlık alanında iki temel sonucu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kapitalizmin üretkenlik ve maliyet arasındaki optimum düzeyi bulma çabasının ve rasyonalizasyon süreçlerinin bir sonucu olarak hastanelerde yönetsel bir üst yapının ve hastane işletmeciliğinin oluşmasıdır.⁷⁹ İkinci sonucu ise kapitalizmin metalaşma eğiliminin bir sonucu olarak sağlığın piyasalaşmasıdır.

Sağlık alanına yapılan büyük teknolojik yatırımlar, bu alanı sermaye için önemli bir yatırım kaynağı haline getirmiş ve sağlık hizmeti üretimi, sermaye birikim sürecine eklenmiştir.⁸⁰ Sermayenin yeniden üretimi ve birikimi amacıyla kapitalist üretim tarzı yeni metalar üretme arayışındadır ve sağlık da metalaşma sürecine konu olmuştur.⁸¹ Metalaşma eğilimine kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal yapıdan kaynaklanan unsurlar kaynaklık etmiştir ve şiddetini artırmıştır.⁸²

Piyasalaşma, sanayi toplumlarının rasyonalizasyon süreçleri ile bağlantılıdır.⁸³ Kapitalizmin sağlığı metalaştırma ve piyasalaştırma gayreti, kurumsallaşma sürecinde etkili olmuştur. Sağlık alanı, diğer alanlarda gözlemlenen piyasalaşma sürecini tecrübe ederek yeniden yapılanmıştır.⁸⁴ Bir meta olarak sağlık hizmeti, müşteri konuma getirilen hastalara satılmaya başlanmıştır.⁸⁵

Herhangi bir hastalığın bir sağlık sorunu olarak kabul edilmesi ve sağlık kurumunun bunun çözümünde işlev göstermesi, sağlık hizmeti üretiminde devletin yanında özel sektörün de faaliyet bulunabilmesinin yolunu açmıştır. Kapitalist gelişimin son evresini oluşturan neo-liberal döneme gelindiğinde ise sağlık hizmeti üretiminde özel sektörün hâkimiyetinin arttığı görülmektedir. Neo-liberalizm, sağlığı refah devleti anlayışı bağlamında bir hak olmaktan çıkarma eğilimindedir ve bu nedenle devletin sorumluluğunu kısıtlayarak sağlık alanını yeniden düzenlemeye yönelik bir ekonomi-politiği benimsemektedir.⁸⁶ Neo-liberalizm, devleti sağlık alanından adım adım uzaklaştırırken hastalıkların sebebi olarak bireysel yaşam koşullarını sorumlu tutma yoluna gitmektedir.⁸⁷ Hiç kuşkusuz ki bu türden bir eğilim, sağlığın piyasalaşması süreci ile yakından ilişkilidir.

Toplumsal bir kurum olarak sağlığın, piyasalaşma ve metalaşma süreci ile dönüşüm içerisine girdiği ve bir dönem devletin sorumluluğunda olan toplum sağlığının bireysel sorumluluğa indirildiği gözlemlenmektedir. Piyasalaşma olgusu ile kurumsallaşma arasında tam da bu noktada bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Siyaset ve ekonomi kurumunda meydana gelen liberal öğretiye bağlı dönüşümler, toplumsal ilişkileri etkilemekte ve sağlık kurumu da toplumsal yapının bir parçası olduğundan dönüşüm yaşamaktadır. Bireyselliğin ön plana çıkması devlet eliyle sağlanan sağlık hizmetlerini sınırlandırırken ekonomi-politikteki değişimlerin bir sonucu olarak sağlık, kapitalist mantıkla yeniden yorumlanmaktadır. Toplumsal ilişkiler ile doğrudan yakın bir temas içerisinde olan kurumlar, yeniden yapılanmaktadır.

Sonuç

Sağlığın kurumsallaşarak toplumsal bir kurum özelliği kazanması, sağlık ve hastalık hallerinin toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler ile sıkı sıkıya bağlı hale gelmesiyle olanaklı olmuştur. Sağlığın kurumsallaşması ile sonuçlanan bu sürece birçok etken kaynaklık etmiştir. Rönesans ve Sanayi Devrimi'nin etkisiyle sağlık alanındaki bilimsel bilginin artmaya başlaması kurumsallaşma yolundaki öncü adımları oluşturmuştur. Artan tıbbi bilgi ile hastalıkların tedavisi arasında bir bağlantı kurulması, sağlık hizmeti üretiminin kalitesini artırmaya başlamış ve toplumsal ihtiyaçların sistemli bir şekilde karşılanması amacıyla sağlık yeni bir takım işlevler kazanarak kurumsal bir yapıya bürünmüştür.

Sanayileşme süreci bir yandan da eşitsizliklere neden olarak sağlık sorunlarını eskisinden daha görünür hale getirmiştir. Sanayi toplumlarının bir ürünü olan sosyal politikanın ortaya çıkışı ile mevcut sorunların toplumsal bir sorun olarak kabul edilmesi ve beraberinde sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla bu sorunlara çözüm üretmeye odaklanan refah devleti anlayışının güç kazanması, kurumsallaşma sürecinin öteki adımlarını oluşturmuştur. Bu süreçte sağlık hizmeti üretiminin vatandaşlara sistemli ve düzenli bir şekilde verilebilmesi için hükümetlerin kurum ve kuruluşları yapılandırması ve sorunların çözümünde sahaya sürmesi gerekmektedir.

Son olarak, sağlık hizmetinin bir meta olarak alınıp satılır hale getirilmesi ve hastaların birer müşteriye dönüştürülmesi anlamını taşıyan sağlığın piyasalaşması olgusu, kurumsallaşmanın bir diğer ayağıdır. Bir toplumsal kurum olarak sağlık, ekonomi-politikten etkilenmekte ve işlevlerini dönemin toplumsal ve ekonomik koşullarına göre yapılandırmaktadır. Bu bağlamda, kapitalist mantığın doğal bir sonucu olarak yaşanan piyasalaşma olgusu, sağlık alanındaki sermaye yatırımlarının risk taşıma potansiyeli nedeniyle sağlık alanında yönetsel kademelerin önemini arttırmış ve sistemli ve düzenli bir sermaye birikimi için sağlık alanında kurumsal bir yapı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Sercan Dereli: Fikir, tasarım, kaynak taraması, makale yazımı

Serap Şahinoğlu: Tasarım, makale yazımı, eleştirel inceleme

Kaynaklar

1. Göksel, FA. Deontoloji Repetitoryumu. Ankara; 1986.
2. Fichter J. Sosyoloji nedir. Ankara: Anı Yayıncılık; 2001.
3. Giddens A. Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları; 2012.
4. Marshall G. Sosyoloji sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları; 2005.
5. Öngen T. Prometheus'un sönmeyen ateşi. İstanbul: Alan Yayıncılık; 1994.
6. Marx K, Engels F. Alman ideolojisi. Ankara: Alter Yayıncılık; 2013.
7. Freyer H. Sanayi çağı. Ankara: Doğu Batı Yayınları; 2014.
8. Grint K. Çalışma sosyolojisi. Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım; 1998.
9. Tanilli S. Uygurluk tarihi. İstanbul: Alkım Yayınevi; 2006.
10. Browne K. An Introduction to sociology. Cambridge: Polity Press; 2005.
11. Abercrombie N, Hill S, Turner BS. The penguin: dictionary of sociology. London: Penguin Books; 1994.
12. Bottomore, TB. Sociology: A guide to problems and literature. New York: Pantheon Books; 1971.
13. Türkahraman M. Teorik ve fonksiyonel açıdan toplumsal kurumlar ve kurumlararası ilişkiler. SDÜ İİBF Dergisi 2009;14(2):25-46.
14. Arslantürk Z, Amman MT. Sosyoloji: kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler. İstanbul: Çamlıca Yayınlar; 2001.
15. Hunt EF, Colander DC. Social science: an introduction to the study of society. New York: Routledge; 2017.
16. Johnson AG. The Blackwell dictionary of sociology. Massachusetts: Blackwell Publisher Inc.; 2000.
17. Young K, Mack RW. Sociology and social life. New York: American Book Company; 1962.
18. Kiray MB. Toplumsal yapı ve toplumsal değişme. İstanbul: Bağlam Yayıncılık; 2006.

19. Berger PL, Luckmann T. The Social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. London: Penguin Books; 1991.
20. Albertini JM. Ekonomik sistemler: uygulamada kapitalizm ve sosyalizm. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları; 1995.
21. Galbraith JK. Kuşku çağı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi; 2011.
22. Hobsbawm EJ. Sanayi ve imparatorluk. Ankara: Dost Kitabevi; 2013.
23. Yücesan-Özdemir G. Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma. Çalışma ve Toplum 2010;4:35-48.
24. Zencirkıran M. Sanayi Devrimi ve sosyal politikanın oluşumuna etkileri. In: Tokol A, Alper Y, editors. Sosyal politika. Bursa: Dora Yayınları; 2012.
25. Haviland W, Prins HEL. Kültürel antropoloji. İstanbul: Kaktüs Yayınları; 2008.
26. Toffler A. Üçüncü dalga bir fütürist ekonomi analizi klasığı. İstanbul: Koridor Yayıncılık; 2008.
27. Bozkurt V. Endüstriyel & post-endüstriyel dönüşüm bilgi, ekonomi, kültür. Bursa: Ekin Kitabevi; 2014.
28. Hill C. Protestanlık ve kapitalizmin doğuşu. In: Özel M, editors. Kapitalizm ve din. İstanbul: Ağaç Yayıncılık; 2012. pp:63-72.
29. Weber M. Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. Ankara: Alter Yayıncılık; 2013.
30. Aydoğan F. Medya ve serbest zaman. İstanbul: Om Yayınevi; 2000.
31. Bulut N. Sanayi Devriminden küreselleşmeye sosyal haklar. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık; 2009.
32. Ekin N. Endüstri ilişkileri. İstanbul: Beta Basım Yayıncılık; 1994.
33. Featherstone M. Postmodernizm ve tüketim kültürü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2013.
34. Omay U. Boş zamanın manipülasyonu ve çalışma. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi 2008;10(3):122-147.
35. Aron R. Sanayi toplumu. İstanbul: Dergâh Yayınları; 1997.
36. Aytaç Ö, Kurttaş MÇ. Sağlık ve hastalığın toplumsal kökenleri ve sağlık sosyolojisi. FU SBE Dergisi 2015;25(1):231-250.
37. Oskay Ü. Medikal sosyolojide bazı kavramsal açıklamalar. Sosyoloji Dergisi 1994;4:89-140.
38. Özen S. Sağlık ve sosyo-kültürel yapı değişkenleri. Sosyoloji Dergisi 1994;5:133-145.
39. Özen S. Sosyolojide bir alan: sağlık sosyolojisi ve sağlık-toplumsal yapı ilişkileri. Sosyoloji Dergisi 1993;4:73-88.
40. Cihirlioğlu Z. Sağlık sosyolojisi. Ankara: Nobel; 2019.
41. Mechanic D. Medical sociology. London: The Free Press; 1978.
42. Üçkuyu Y. Toplumsal yapı ve sağlık sistemleri. Toplum ve Hekim 2006;21(5-6):325-9.
43. Capra F. Batı düşüncesinde dönüm noktası. İstanbul: İnsan Yayınları; 1992.
44. Tez Z. Tıbbın gizemli tarihi: semboller, büyüler ve ritüeller ışığında 'şifa'. İstanbul: Hayykitap; 2017.
45. Yılmaz U. Çağımızın vebası modern tıp. In: Arslanoğlu İ, editors. Tıp bu değil 2. İstanbul: İthaki; 2013. pp:280-88.
46. Himmelstein DA, Woolhandler S. The corporate compromise: a Marxist view of health maintenance organizations and prospective payment. Annals of Internal Medicine 1998;109(6):494-501.
47. Budak D. İlkçağlardan günümüze hekimliğin gelişimi. Journal of Medical Sciences 2021;2(2):6-10.
48. Altuner İ. Rönesans ve modern dönemde değerlerin teolojik, metafizik ve bilimsel açıdan konumu. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2017;7:27-38.
49. Köroğlu CZ, Köroğlu MA. Bilim kavramının gelişimi ve günümüz sosyal bilimleri üzerine. PU SBE Dergisi 2016;25:1-15.
50. Bayat AH. Tıp tarihi. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; 2016.
51. Goodman RL. Commentary: health care technology and medical education: putting physical diagnosis in its proper place. Academic Medicine 2010;85(6):945-6.
52. Navarro V. Professional dominance or proletarianization?: neither. The Milbank Quarterly 1988;66(2):57-75.
53. Turner BS. Tıbbi güç ve toplumsal bilgi. Bursa: Sentez; 2011.
54. İllich I. Sağlığın gaspı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2017.
55. Kasapoğlu A. Madalyonun iki yüzü: hastalık ve sağlık. Ankara: Phoenix Yayınevi; 2008.
56. Porter R. Kan revan içinde: tıbbın kısa tarihi. İstanbul: Metis Yayınları; 2018.
57. Spruit IP, Kromhout D. Medical sociology and epidemiology convergences, divergences and legitimate boundaries. Social Science & Medicine 1987;25(6):579-587.
58. Szreter S. Industrialization and health. British Medical Bulletin 2004;69:75-86.
59. Institute of Medicine. The future of public health. Washington: National Academy Press; 1988.
60. Gold M. A crisis of identity: the case of medical Sociology. Journal of Health and Social Behavior 1977;18(2):160-8.
61. Johnstone PL. Technology-related factors contributing to labour intensification of surgical production. Prometheus 2005;23(1):27-46.
62. Lewinsohn R. Medical theories, science, and the practice of medicine. Social Science and Medicine 1988;46(10):1261-70.
63. Williams SJ. Modern medicine and the "uncertain body": from corporeality to hyperreality?. Social Science & Medicine 1997;45(7):1041-9.
64. Şahinoğlu S. Tıp etiği: konuları ve sınıflandırılması. In: Şahinoğlu S, Arapgirlioğlu K, Çelebi H, Örs Y, editors. Bilimden felsefeye akademik bir çevrenin serüveni. Ankara: Bilim ve Gelecek Kitaplığı; 2011. pp: 469-77.
65. Terzi C. Tıpta uzmanlaşma ve aşırı uzmanlaşma: genel cerrahi alanına özel olarak odaklanarak. Toplum ve Hekim 2009;24(2):151-8.

66. McKinlay JB, Arches J. Towards the proletarianization of physicians. *International Journal of Health Services* 1985;15(2):161-95.
67. Harrison S. New labour, modernisation and the medical labour process. *Journal of Social Policy* 2002;31(3):465-85.
68. Ekizer A. Sağlık sosyolojisi ve tarihsel gelişimi. *Selçuk Sağlık Dergisi* 2020;20,1-12.
69. Navarro V. İş, ideoloji ve bilim: tıp olgusu. *Toplum ve Hekim* 1992;Aralık:2-14.
70. Fitzpatrick R. Society and changing patterns of disease. In: Scambler G, editors. *Sociology as applied to medicine*. London: Saunders; 2003. pp:3-17.
71. Şahinoğlu S. Tarihsel süreçte işyeri hekimliği ve tıp etiği. In: Kadioğlu S, Halidi G, editors. *İlter Uzel armağanı: tıp tarihinden enstantaneler*. Adana: Karahan Kitabevi; 2021. pp: 133-44.
72. Hatch T. New labour, modernisation and the medical labour process. *Journal of Social Policy* 1962;31(3):465-85.
73. Koray M. Sosyal politika. Ankara: İmge Kitabevi; 2008.
74. RBS. Industrialization and the public health. *Canadian Journal of Public Health* 1965;56(10):445-7.
75. Dixon A, Pfaff M, Hermesse J. Solidarity and competition in social health insurance countries. In: Salman RB, Busse R, Figueras J, editors. *Social Health insurance systems in Western Europe*. Berkshire: Open University Press; 2004. pp:170-86.
76. Şenocak H. Sosyal güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 2009;56:409-68.
77. Flora P, Heidenheimer AJ. The historical core and changing boundaries of the welfare state. In: Flora P, Heidenheimer AJ, editors. *The development of welfare states in Europe and America*. New York: Routledge; 2017. pp:17-34.
78. Sallan Gül S. Sosyal devlet bitti yaşıyor piyasaya: yeni liberalizm ve muhafazakârlık kısılcığında refah devleti. Ankara: Ebabil Yayınları; 2006.
79. McKinlay JB, Stoeckle JD. Corporatization and the social transformation of doctoring. *International Journal of Health Services* 1988;18(2):191-205.
80. Zencir M. Sağlık hizmetlerinde metalaşma ve sağlık emekçilerinin sömürsü kapitalizm ve sağlık hizmetleri. In: Soyer A, editors. *Sağlığın siyasal ekonomisi hekim/sağlıkçı emek tartışmaları*. İstanbul: Sorun Yayınları; 2012. pp:118-42.
81. Evrensel Ö. Metalaşma: meta biçiminin gelişimi. *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi* 2017;15(58):60-115.
82. Gümüş İ. Tarihsel perspektifte refah devleti: doğuş, yükseliş ve yeniden yapılanma süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies* 2018;181:33-66.
83. Ballard K, Elston MA. Medicalisation: A multi-dimensional concept. *Social Theory & Health* 2005;3:228-41.
84. Rastegar DA. Health care becomes an industry. *Annals of Family Medicine* 2004;2(1):79-83.
85. Wolinsky FD. The professional dominance perspective, revisited. *The Milbank Quarterly* 1988;66(2):33-47.
86. Yenimahalleli Yaşar G, Uğurluoğlu E. Neoliberalizm küreselleşme ve sağlık. *AU DSHMY Dergisi* 2010;9(1):1-10.
87. Gönç T. Neoliberal politikaların küresel düzeyde sağlık üzerindeki etkileri. *AU Sosyal Bilimler Dergisi* 2017;17(1):159-78.